

PAPER

FATIK NUTQNING JINS BILAN BOG‘LIQ JIHATLARI

Xrojiddinova Muattar Mansurovna¹, *

¹Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi, PhD

* xrojiddinova@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada fatik nutqning jins bilan bog‘liq jihatlari, ularning ayol va erkak jinsida ishlatilishi hususida ayrim fikr-mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek, Erkak va ayollar bajaradigan vazifalari, ijtimoiy haq-huquqlari jihatidan bir-biridan farqlanar ekanlar, demak, ular ham o‘z-o‘zidan farqlanadi. Burch va haq-huquqlardagi, mehnat taqsimotidagi farqlar qanchalik katta bo‘lsa, farqlar ham shunchalik katta bo‘lishi hususidam fikrlar bayon etilgan.

Key words: Fatik nutq, jins, Ayollar va erkaklar nutqi, kuzatish, mulozamat ko‘rinishlari, tilshunoslik, tahliliy fikr.

Kirish

Fatik nutqning jins bilan bog‘liq jihatlari haqida to‘xtalishdan avval muloqotning jins jihatdan xoslanishi sabablari xususida ma‘lumot berib o‘tishga to‘g‘ri keladi. Bu borada avvalo shuni aytib o‘tish joizki, erkak va ayollar biologik va fiziologik jihatdangina emas, balki muloqot xususiyati jihatidan ham farqlanadilar.

Ayollar va erkaklar nutqi orasidagi farqli xususiyatlar masalasi bo‘yicha Yevropa, Yaqin Sharq mamlakatlari tillari misolida, shuningdek, yapon, rus, gruzin tillari materialida qator tadqiqotlar mavjud. Turkiyshunoslikda bu borada N.I.Grodekov (qozoq va qirg‘izlar misolida), Ye.D.Polivanov (Samarqand eronilarining o‘zbekcha nutqi misolida), A.N.Samoylovich (qozoqlar va oltoylar misolida) larning kuzatishlari, shuningdek, qator turkiyshunos-dialektologlarning asarlarida mazkur masala bilan bog‘liq ko‘plab qaydlar bor.

V.M.Alpatov 1988-yili chop etilgan “Япония. Язык и общество” nomli kitobida yapon ayollarining muloqot xususiyati haqida ancha batafsil ma‘lumot beradi va yaponiyada hatto maxsus ayollar tili (nutqi) mavjudligini, ayollar nutqi erkaklar nutqidan muloyimligi, nazokatligi, shuningdek, ayrim maxsus til birliklari bilan farqlanib turishligini ta‘kidlaydi.

O‘zbek ayollari nutqining ayrim o‘ziga xos xususiyatlari haqida tilshunoslarning kitob va maqolalarida qisqacha to‘xtalib o‘tilgan. Umuman, muloqot xususiyati jins jihatdan ham qator o‘ziga xosliklarga ega. Quyida o‘zbek muloqot xususiyatining jins jihatdan xoslanishining asosiy sabablari, ayrim ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari haqida o‘tkazgan tadqiqotlarimiz natijalarini bayon qilamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Muloqot xususiyati tabiiy va ijtimoiy muhit ta‘sirida shakllanishi ko‘pchilik mutaxassislar tomonidan ta‘kidlab o‘tilgan. Bu fikrni dialektologlarning ko‘p yillik kuzatish va tajribalari ham to‘liq tasdiqlaydi. Jumladan, taniqli dialektolog olim X.Doniyorov bu haqda shunday fikr bildiradi: “Qipchoq dialekti (lahjasi)da muloqotchi aholining asosiy qismi ko‘proq qishloqlarda, o‘tloq va tog‘li yerlarda joylashgan bo‘lib, ularning katta bir qismi hozirgi davrda ham chorvachilik va g‘allachilik bilan shug‘ullanadi. Ularning turmushidagi bunday xususiyatlar, shubhasiz, tilida (dialektida), frazeologizmlarida o‘z aksini topganki, ularni yig‘ib o‘rganish o‘zbek tili boyliklarini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi”.

Zero, turmush tarzi hamma vaqt inson kayfiyatini belgilaydi va uning harakteriga, muloqot xususiyatiga kuchli ta‘sir etadi. Erkak va ayollar bajaradigan vazifalari, ijtimoiy haq-huquqlari jihatidan bir-biridan farqlanar ekanlar, demak, ularning muloqot xususiyatlari ham o‘z-o‘zidan farqlanadi. Burch va haq-huquqlardagi, mehnat taqsimotidagi farqlar qanchalik katta bo‘lsa, muloqot xususiyatidagi farqlar ham shunchalik katta bo‘ladi. Chunonchi, “O‘rta asrlarda yapon ayollarining jamiyatdagi o‘rni ancha yuqori bo‘lganligi sabab, u davrdagi erkak va ayollar nutqi o‘rtasidagi farq unchalik katta emas edi. Faqat o‘rta asrlarning oxirlariga kelib samuray (tajovuzkor yapon harbiylari) toifasi birinchi planga chiqib qolganidan keyin, ayollarning holati keskin yomon tomonga o‘zgarishi munosabati bilan nutqiy farqlanishlar ham shakllandi”.

Muhokama va natijalar

Ayollarning turli davrlardagi ijtimoiy holatlari, ya'ni ayollarga bo'lgan munosabatlar, erkak va ayollar o'rtasidagi mehnat taqsimoti tilda, nutqda va muloqot xususiyatida o'z ifodasini topadi. Taniqli dialektolog S.Ibrohimovning ta'kidlashicha, "... ishlab chiqarilgan mahsulot kishilarning qaysi jinsi tomonidan ishlatilishini bildiradi. Masalan, ketmonning ayollar tomonidan ishlatadigan yengil va kichikroq turini zayfona ketmon (рус.дамский кетмен), katta (og'irroq) turini mardona ketmon (рус.мужской кетмен) deyiladi. Bundan tashqari, yasalgan narsalarning qismlaridagi ayrim belgilar jonli narsalarning erkak va urg'ochilik belgilariga nisbat berilib, o'sha narsalarning otiga erkak va urg'ochi so'zlari qo'shib aytiladi. Chunonchi, jagan suvlug'i ikki bo'lakdan iborat bo'lib, bir bo'lagining uchi qayrilib, tanaga birlashtirilgan; ikkinchi bo'lagining uchi qayrilsada, tanaga ilakmagan bo'lib, bu joydan birinchi bo'lakning uchidagi halqasimon joyga solib qo'yiladi. Shunga ko'ra, birinchi bo'lak – urg'ochi suvlug, ikkinchi bo'lak – erkak suvlug deb ataladi. Bunday nom degrezlikda erkak yang, urg'ochi yang: duradgorlikda erkak chorcho'p, urg'ochi chorcho'p tarzida uchraydi".

V.M.Alpatov "Erkak va ayollar bir xil gapiradilarmi?" degan savolga javob izlar ekan, yapon ayollari ma'lumotlilik darajasi, ishlab chiqarishdagi ishtiroki va boshqa ko'pgina sohalarda erkaklarga yetib olganliklari, hatto o'zib ketayotganliklarini, shu bilan bog'liq holda, ularning muloqot xususiyatidagi farqlar ham tobora kamayib borayotganligini ta'kidlab, xulosa sifatida quyidagilarni yozadi: "Erkak va ayollarning yapon tilidan foydalanishlaridagi farqli jihatlarning kelajagi haqida yapon mutaxassislari shunday bir umumiy to'xtamga kelmoqdalar: farq tobora kamayib bormoqda, aftidan, bundan keyin ham kamayib boradi, biroq u farqning tez kunda barham topishligiga hech qanday asos yo'q. Yapon tilining erkak va ayollar nutqida qo'llanadigan variantlari, shubhasiz, ijtimoiy sabablarga bog'liq bo'lib qolaveradi".

Ko'pchilik ayollar suhbatdoshlaridan hol-ahvol so'rayotgan paytlarida o'zlarini ularga yaqin ko'rsatish uchun: "Eson-omon yuribsizmi? Bolalarim, o'g'il-qizlarim... yaxshi yurishibdimi?" kabi jumalarni qo'llashadi. Bulardan ma'lum bo'ladiki, o'zbek ayollari "Ko'ngilni qo'ling bilan ovlamasang, tiling bilan ovla" maqoliga amal qilishga intiladilar.

Xulosa

Kichik yoshli adresatlar uchun ertaklar alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan o'zbek xalq ertaklarida ham muloqotning turli bosqichlari turli darajada amal qiladi. Xususan, ertaklarda ham salomlashuv va murojaat bosqichi Fatik nutqda doimiy kategoriya emas. Chunki ertak «Bor ekanu – yo'q ekan, och ekan-u to'q ekan...» deb boshlanuvchi kirish qismisiz ertak bo'la olmaydi va aynan shu kirish qismi yosh adresatni ertakka qiziqtiradi, uni ertak tinglashga ruhan tayyorlaydi. Xuddi shuningdek, ertakning xotima qismi ham kirish qismidek o'rinni egallaydi. Bu nafaqat o'zbek xalq ertaklarida, balki barcha millatlarning ertaklarida deyarli bir xil xoslanadi. Jumladan, taqqoslash uchun qirg'iz xalq ertagi bo'lmish «Donno dehqon» ertagi «Bor ekan, yo'q ekan, qadim zamonda bir ahmoq xon o'tgan ekan...» deb boshlansa, serb xalq ertagi bo'lmish «Ishlagan tishlaydi» ertagi «Bor ekan-da, yo'q ekan, qadim zamonlar Matiya ismli qirol yashagan ekan...» kabi jumalar bilan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маҳмудов Н. Фан тили ва тил фани // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 5. – Б. 3-10.

2. Маматов А.Э. Тилга когнитив ёндашувнинг моҳияти нимада? // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари (проф. А.Нурмонов таваллудининг 70 йиллигига бағишлаб ўтказилган илмий-амалий анжуман матери-аллари). – Андижон, 2012. – Б. 212-220.
3. Бегматов Э. Антропонимлар – антропоцентриқ тадқиқ объектлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 3. – Б. 35-39.
4. Ахметжанова З.К. О динамике изменения исследова-тельского подхода к изучению антропонимов // Вестник ПГУ.- 2010.- № 1. – С. 21-25.
5. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент, 1978. – 82 б.